

ЗОКИРОВ БЕХЗОДЖОН
таянч докторанти, ТДШУ

XIX асрда Ўрта Осиёга ташриф буюрган хориж сайёҳларининг асарларидаги топонимлар аҳоли этноижтимоий таркибини ўрганишда манба сифатида

Crossref doi: <https://doi.org/10.37547/os/vol-01issue-02-15>

Аннотация. Мазкур мақолада XIX асрда Ўрта Осиёга ташриф буюрган рус ва хориж сайёҳлари ҳамда давлатларнинг расмий вакиллари сафар хотиралари асосида яратилган “сафарномалар”да учрайдиган топонимларнинг Бухоро амирлиги, Хива ва Қўқон хонликлари аҳолиси этноижтимоий таркибини ўрганишдаги ўрни таҳлил қилинган. Бизга маълумки, этнотопонимлар жой номларининг махсус тури сифатида, маълум ҳудуднинг аҳолиси таркиби ҳамда улар билан боғлиқ ижтимоий-иқтисодий жараёнлар, шунингдек, анъана ва қадриятларни ўзида намоён қилади.

Этнотопонимларни маълум манбалар асосида манбашунослик ҳамда тарихишунослик аспектида кўриб чиқиш тарихий топонимиянинг долзарб масалалиридан бири ҳисобланади. Шунингдек, тарихий жой номларини турли манбалар қиёсий таҳлил қилиш, тегишли ҳудуд аҳолисининг этник таркиби, демографик жараёнлари ва уларга таъсир қилган омилларни кўрсатиб беради. Шу нуқтайи назардан, ушбу мақолада тадқиқ этилаётган илмий муаммо Ўрта Осиё хонликлари аҳолисининг этноижтимоий таркиби ва табақаларини минтақага оид хорижий манбалар орқали тадқиқ этиш, маҳаллий манбаларда қайд этилмаган айрим ноақниқ бўлиқларни тўлдиришига хизмат қилади.

Тадқиқотнинг асосий мақсади, кўрсатилган даврдаги сафарномалардаги жой номларининг Бухоро амирлиги, Хива ва Қўқон хонликлари аҳолисининг этноижтимоий таркибини ўрганишдаги манбавий аҳамиятини эътироф этиш, уларнинг жамиятдаги нуфузини, ҳудудий идентиклиги ҳамда ижтимоий-иқтисодий ҳаётдаги ўрнини аниқлашдан иборат. Шунингдек, этнотопонимларнинг кўп қиррали тарихий манба эканлигини ҳисобга олган ҳолда, уларнинг жамиятдаги ижтимоий-стратификацион ҳолатни ҳам кўрсата олишни илмий жиҳатдан асослаш ҳам назарда тутилган.

Мақолада тарихий тадқиқотларда қўлланиладиган тизимли таҳлил, даврлаштириш, муаммовий-хронологик, шунингдек, топонимик тадқиқотларда қўлланиладиган, жой номларини топонимик қатламлаштириш, генетик анализ каби тадқиқот усуллардан фойдаланилди.

Тадқиқот натижасида сафарномаларнинг умумий манба сифатидаги ўрни ва улардаги этнотопонимларнинг Ўрта Осиёдаги аҳолининг этноижтимоий таркибини кўрсатишда қўшимча манба эканлиги аниқланди. Аҳолининг этноижтимоий таркиби билан боғлиқ жой номлари тасниф қилиниб, уларнинг пайдо бўлишининг ўзига хос жиҳатлари ҳамда уларнинг хонлик ижтимоий-иқтисодий ҳам этник тарихини ўрганишдаги назарий-амалий жиҳатлари таҳлил қилинди.

Таянч сўз ва иборалар: сафарнома, ижтимоий стратификация, хўжа, сайёҳ, эшон, қаландарлар, дарवेशлар, мурид.

Аннотация. В статье анализируется роль автопонимов в изучении этносоциального состава населения Бухарского эмирата, Хивинского и Кокандского ханств, которые встречаются в «путеводителях», созданных на основе путевых воспоминаний российских и иностранных туристов. и официальные лица, посещавшие Среднюю Азию в XIX в. Мы знаем, что этнотопонимы как особый вид топонимов отражают состав населения той или иной местности и связанные с ними социально-экономические процессы, а также традиции и ценности.

Рассмотрение этнотопонимов с точки зрения источниковедения и историографии на основе известных источников является одним из важнейших вопросов исторической топонимии. Также проводится сравнительный анализ названий исторических мест из разных источников, этнического состава населения соответствующей местности, демографических процессов и факторов, повлиявших на них. С этой точки зрения изучаемая в данной статье научная проблема служит изучению этносоциальной структуры и слоев населения среднеазиатских ханств по зарубежным источникам в регионе, восполнению некоторых смутных пробелов, не упоминаемых в местных источниках.

Основной целью исследования является признание исходного значения топонимов в изучении этносоциального состава населения Бухарского эмирата, Хивинского и Кокандского ханств, определение их престижа в обществе, территориальной идентичности и места в социальном плане. -хозяйственная жизнь. Учитывая тот факт, что этнотопонимы представляют собой многогранный исторический источник, она также призвана дать научное обоснование их способности отражать социально-стратификацию общества.

В статье использованы такие методы исследования, как систематический анализ, хронологический, проблемно-хронологический, а также топонимическая стратификация, топонимическая стратификация топонимов, генетический анализ, используемые в исторических исследованиях.

В ходе исследования установлено, что роль путевых заметок как общего источника и этнопонимов в них являются дополнительным источником в отражении этносоциального состава населения Средней Азии. Были классифицированы топонимы, связанные с этносоциальной структурой населения, проанализированы особенности их происхождения и теоретические и практические аспекты их изучения в социально-экономической и этнической истории ханства.

Опорные слова и выражения: Путешествие, социальная стратификация, ходжа, сайид, эшон, каландар, дервиш, мюрид.

Abstract. *The state analyzes the role of autonyms in the study of the ethno-social composition of the population of the Emirate of Bukhara, the Khiva and Kokand khanates, which are found in the "guides" created on the basis of the travel memories of the Tursi Yussi. and officials who visited Central Asia in the 19th century. We know that ethnotoponyms, as a special type of toponyms, reflect the composition of the population of a particular area and the socio-economic processes associated with them, as well as traditions and values.*

Consideration of ethnotoponyms from the point of view of source studies and historiography on the basis of well-known sources is one of the most important issues of historical toponymy. A comparative analysis of the names of historical places from different sources, the ethnic composition of the population of the corresponding area, demographic processes and factors that influenced them is also carried out. From this point of view, the scientific problem studied in this article serves to study the ethno-social structure and strata of the population of the Central Asian khanates according to foreign sources in the region, to fill in some vague gaps not mentioned in local sources.

The main purpose of the study is to recognize the initial value of toponyms in the study of the ethno-social composition of the population of the Emirate of Bukhara, the Khiva and Kokand khanates, to determine their prestige in society, territorial identity and place in social terms. - business life. Given the fact that ethnotoponyms are a multifaceted historical source, it is also intended to provide a scientific justification for their ability to reflect the social stratification of society.

The article uses such research methods as systematic analysis, chronological, problem-chronological, as well as toponymic stratification, toponymic stratification of toponyms, genetic analysis used in historical research.

The study found that the role of travel notes as a common source and ethnotoponyms in them are an additional source in reflecting the ethno-social composition of the population of Central Asia. The toponyms associated with the ethno-social structure of the population were classified, the features of their origin and the theoretical and practical aspects of their study in the socio-economic and ethnic history of the khanate were analyzed.

Keywords and expressions: *Travel diary, social stratification, khoja, sayyid, eshon, qalandar, dervish, murid.*

Кириш. Бизга маълумки, жамиятдаги шахслар ўзларининг ижтимоий келиб чиқиши, машғулоти ва ўзи яшаётган ҳудуддаги обрў-эътибори ҳамда нуфузига кўра маълум ижтимоий табақаларга бўлинади. Айни пайтда жамиятдаги табақалар ижтимоий-иқтисодий жараёнларнинг асосий ҳаракатлантирувчи кучи бўлиб, жамиятнинг ривожланиши ва таназзули улар ўртасидаги муносабатларга боғлиқдир. XIX аср Ўрта Осиёдаги Бухоро, Хива ҳамда Қўқон хонликларида ҳам аҳолининг турли ижтимоий қатламлари мавжуд бўлиб, манбаларда уларнинг келиб чиқиши, жамиятдаги мавқеи ва уларнинг ҳуқуқ имтиёзлари ҳақида кўплаб маълумотлар келтирилган. Хусусан, ушбу даврга оид манбаларга назар ташлайдиган бўлсак, минтақадаги иштимоий ҳолатни кўрсатувчи ўзига хос белгилардан бири тарихий топонимлар бўлиб, улар орқали ёзма маълумотларда сақланиб қолмаган аҳолининг этноиштимоий стратификациясига оид кўплаб маълумотларни олишимиз мумкин. Биз қуйида минтақага ташриф буюрган рус ва хориж сайёларининг асарларидаги аҳолининг этноиштимоий ҳолати билан боғлиқ айрим жой номларини таҳлил қиламиз.

Тадқиқот объекти ва методлари. Мақолада XIX асрда Ўрта Осиёга ташриф буюрган рус ва хориж сайёҳларининг сафар хотиралари, кундаликлари ва улар юзасидан нашр

килинган асарлар умумий ном билан “сафарномалар” деб олиниб, улардаги ижтимоий стратификацион ҳолатни кўрсатувчи жой номлари тадқиқот объекти сифатида танлаб олинди. Ушбу жой номларининг минтақа ижтимоий тарқибини ўрганишдаги аҳамиятини кўрсатишда тарихий тадқиқотларда қўлланиладиган тарихий-хронологик ва қиёсий таҳлил ҳамда тизимли ёндашув, шунингдек, топонимик тадқиқотларда топонимик қатламлаштириш каби усулларидан фойдаланилди.

Муҳокама ва натижалар. XIX аср Бухоро амирлиги, Хива ҳамда Қўқон хонлиқларидаги аҳолини этноижтимоий таркибида ўзаро ўхшаш ва фарқли жиҳатлар мавжуд бўлиб, уларни шаклланиши асосан аҳолининг келиб чиқиши, мулкый муносабатлари, шуғулланаётган машғулотларига боғлиқ ҳисобланган. Ушбу йўналишдаги тадқиқотлар минтақа аҳолиси ижтимоий ҳуқуқ ва мажбуриятларга кўра, шартли равишда умумий “сипохий”, “уламо”, “раият” каби табақаларга бўлинганлигини кўрсатади [Махкамова, 236.; Нормуродова, 218.]. Бунда аҳоли таркибини оқсуяклар (саййид, хўжа, эшонлар); уруғдорлар (ўз уруғига эга ўзбеклар); шогирпеша (тожик, форслар) ва муллалар (ўқимишли кишилар) каби умумэтироф этилган – ҳуқуқий омилни эътиборга олиш асосида бўлиш қабул қилинган. Ушбу таркиблар ўзининг нуфузи ва амалидан фойдаланган ҳолда хонлиқлардаги кўплаб имтиёзлар, масалан, молк-мулк, ер, яшаш жойининг яхши шароитда бўлишига эриша олган. Бу жиҳатлар жой номларида ҳам акс этиб, асосан шаҳар ҳудудларида юқори табақа ва аслзодалар ҳисобланган *хўжа*, *саййид*, *эшонлар* билан боғлиқ жой номлари кўпроқ учрайди. Хусусан, Бухоро амирлигига ташриф буюрган сайёҳларининг сафарномаларида шаҳарда кўплаб “хўжа” номи билан боғлиқ этнотопонимлар қайд этилган [Мейендорф, 1975; Демезон, 1983; Хаников, 1851]. Бу каби топонимлар турли хил тарихий объектларни номлаб келиб, улар қарвонсаройларнинг; *Хўжа жўйбор*, *Саройи Исмоил Хожа*, *Хўжа*; қабристонларнинг: *Хўжа табанд*, *Хўжа Нуробод*, *Хўжа Булгар*, *Хўжа Турки жанди*, *Эшон Хўжа Худайдод*, *Хазрати Эшан Домла*, *Хазрати Эшон Хабибулла*, *Хўжаасп гардан*; ҳовузларнинг: *Подшоҳўжа ҳовузи*, *Хўжа Булгар ҳовузи*, *Хўжа Зайниддин ҳовузи*, *Хўжа Калон ҳовузи*, *Хўжатобон ҳовузи*, *Биби Халифа ҳовузи* номлари сифатида топонимик истеъмолда бўлган. Шунингдек, XIX асрнинг 60-80 йилларида Бухоро амирлигига ташриф буюрган рус сайёҳлари ва Чор Россиясининг ҳарбий маъмурлари томонидан ўлкани тадқиқ этиш давомида *хўжа*, *саййид эшон* каби сўзлардан шаклланган кўплаб этнотопонимлар, нафақат, йирик шаҳарлардаги объектлар номида, балки, кичикроқ кишлоқлар номида ҳам учрашини мумкинлиги қайд этилди. Жумладан, А.П.Хорошхиннинг сафарномасида Зарафшон округининг Каттакўрғон бўлимида *Ёдгорхўжа*, *Мўминхўжа*, *Хўжақўрғон*, *Муллахўжа*, *Бўронжўжа*, *Қаландархўжа*, *Турсунжўжа*, *Таваккалхўжа*, *Хўжа карсан*, *Хўжа латиф* каби “хўжа” номи билан боғлиқ ҳамда *Эшонли*, *Эшонбоши*, *Эшонмозори* каби “эшон” номи билан боғлиқ этнотопонимлар, яъни кишлоқ номлари қайд этилган [Хорошхин, 242-254]. Умуман олганда, “Хўжа” сўзи аслида форсча “катта бошлиқ” маъносини билдирса-да, турли даврларда ўзига хос маъноларни англатиб, асосан келиб чиқиши араблар ҳамда ислом динига боғланади. Лекин, хўжалар авлоди арабларнинг айнан қайси этник бирлиги ёки қавмидан эканлиги масаласида ҳозиргача яқдил фикр ва тугал илмий хулоса мавжуд эмас. Айрим тадқиқотчилар, уларни тўғридан-тўғри араб қавмлари билан боғласа, бошқаларининг фикрича, хўжалар Ўрта Осиёни босиб олган араб лашкарбошиларининг авлодларидир; яна бир қараш ҳам борки, унга кўра хўжалар араб халифалигидаги тўрт халифадан бири ёки бевосита пайғамбар авлодлари ҳисобланади [Загряжский; 153]. А.А.Семёновнинг тадқиқотлари учинчи қарашни, қўллаб қувватлайди. Хусусан, олим термизлик саййидларни тадқиқ этар экан, унга кўра саййидлар хўжаларнинг юқори нуфузга эга вакиллари бўлиб, улар тўғридан-тўғри пайғамбар авлодлари саналади [Семенов; 20].

Манбаларнинг таҳлили шуни кўрсатадики, турли даврларда хўжа, саййид ва эшонларнинг ижтимоий мавқеи ҳар хил динамикага эга бўлиб, бу жамиятдаги диннинг ўрни билан боғлиқдир. Шарқшунос олим Н.Хаников Бухоро амирлиги давлат бошқарувида, насабли табақага мансуб хўжаларнинг икки йирик хонадони – Хўжа Саййид Ота ва Хўжа

Ислом Жўйборий нуфуз жихатдан қолганлардан устунлигига диққат қаратади [Хаников, 182]. Айни пайтда хонликлар даврида пайтда жамиятда уларга берилган имтиёзларнинг кўплиги учун хўжалардан эканлигини даво қилувчилар кўпайиб кетади. Бунинг натижасида уларни ўз шажараси насабномасига эга бўлиши шартлиги уларнинг нуфузини янада ортишига сабаб бўлди. Мансабдор саййидлар насабига мувофиқ “сиёдатпаноҳ” (саййидлар шанининг ҳимоячиси), хўжалар эса “исолатпаноҳ” (олий насаб ҳимоячиси) унвонлари билан юритилган [Нормуродова; 72]. Шунингдек, Жанубий Сурхон воҳасининг этник таркибини ўрганган Н.Н.Турсуновнинг фикрича, ҳудуддаги аҳоли хўжаларни икки гуруҳга: мурид овлайдиган хўжалар ва мурид овламайдиган хўжаларга бўлишган [Турсунов; 29]. Айни пайтда мурид овлайдиган хўжаларни “эшонлар” деб ҳам аташган бўлиб, Х.Вамберининг фикрича, *эшонлар*-мусулмон жамоасининг бошлиғи, мураббийси сифатида сўфийлик оламида диний раҳнамолар ҳисобланишган [Вамбери; 87]. Ушбу аҳоли гуруҳлари халқнинг ичида ўзига хос обрў ва эътиборга эга бўлиб, кўплаб ижтимоий-иқтисодий имтиёзларга эга эди. Айниқса, маҳаллий аҳоли орасида кимки бирор эшоннинг муриди бўлмаса, демак, у мусулмон эмас, деган ўзига хос тушунчанинг мавжудлиги амирлик ҳудудида уларнинг ўзига хос ўринга эга бўлганлигидан далолат беради. Кейинчалик хўжа ва эшон сўзларининг ижтимоий-сиёсий маъноси унутилгач, улар этник атама ва маълум кишилар гуруҳларининг умумий номига нисбатан ишлатила бошланди ёки жой номларида сақланиб қолди.

Ўрта Осиё хонликларида ўрта ва қуйи табақага мансуб бошқа аҳоли гуруҳлари мавжуд бўлиб, улар нуфузи жихатидан хўжа, саййид ва эшонлардан нисбатан қуйи ўринда турганлигини уларнинг яшаш жойи, улар эгалик қилган ижтимоий-тарихий объектлар орқали билиб олиш мумкин. Хусусан, Зарафшон водийсини ўрганган И.Вирский ва Н.Ситянковскийларнинг тадқиқотларида *Қаландар, Қаландархўжа, Беклар, Бойлар, Работи Фозиён, Дарвишан* каби жой номлари қайд этилан бўлиб, улар турли туман кишлокларни номлаб келган [Вирский, 1876; Ситянковский 1900]. Шунингдек, XIX асрнинг 80 йилларида Ўрта Осиёга ташриф буюрган америкалик сайёҳ Ю.Скайлер Самақанддаги Мулла дарвозаси яқинида *Қаландархона* номли бир неча масжид ва қатор хужралардан иборат маҳаллада бўлганлиги кундаликларида қайд этиб ўтади [Schuyler, 257]. Унинг қўшимча қилишича, ушбу маҳаллада асосан шаҳарларда тиламчилик қилиш рухсат берилган, лекин ибодат қилиш ман этилган бир неча дарвеш жамоалари ва қаландарлар истиқомат қилган. Х.Вамберининг қайд этишича, Хивадан 2 мил узоқликда ҳам *Қаландархона* номли кишлок учрайди [Vambery, 146]. Шунингдек, муллифнинг қўшимча қилишича, Хивадаги *Қаландархона* кишлоғи худди Қўқондаги ушбу номдаги кишлок билан деярли ўхшаш бўлиб, ҳар иккаласи нисбатан кичикроқ бўлган дарвешлар жамоаси истиқомат қиладиган аҳоли маскани эди. Шунингдек, Г.Лансдейл Қўқон хонлигига сафари чоғида, Марғилонда Қўқонга қайтишда йўлда *Девона* кишлоғидан ўтганлиги ҳақида ёзади. Унинг айтишича, ушбу кишлок бир неча ҳароба кулбалардан иборат бўлиб, унинг номланиши бу ерда истиқомат қиладиган дарвеш ва девоналарга мосдир [Lansdell, 269].

XIX асрда Ўрта Осиёга ташриф буюрган рус ва хориж муаллифларининг асарларидаги жой номларининг умумий қатламида аҳолининг ижтимоий ҳолатини кўрсатувчи жой номлари маълум тарихий жараён натижасида ҳам пайдо бўлиши мумкинлиги диққатга сазовордир. Хусусан, Г.И.Данилевскийнинг қайд этишича, Хивадан Ҳазораспга кетиш йўлида, Хивадан 22 верст узоқликда *Биветень (Беватан)* кишлоғи жойлашган [Данилевский, 115]. Бизга маълумки, беватан – Хива хонлигидаги давлат ерларини ижара олиб деҳқончилик қилувчи қатлам бўлиб, улар хонликнинг турли ерларида яшаганлар. XIX аср давомида Хива хонлари томонидан кўплаб беватанларга Шоҳмурод ва Хонобод канали бўйларидан ерлар ажратилганлиги натижасида, уларнинг хонлик бўйлаб катта-кичик кишлоклари вужудга келади. Хивадаги қаровсиз ерларни ўзлаштиришда ушбу аҳоли қатлампидан фойдаланиш натижасида, ўзлаштирилган ҳудудларда уларнинг номи билан боғлиқ жой номларининг пайдо бўлиши айнан маълум бир даврдаги тарихий жарёнга боғлиқ равишда пайдо бўлган.

Хулоса ва гипотезалар.

Хулоса ўрнида шуни айтиш керакки, сафарномаларда келтирилган бу каби жой номлари гарчи соф этнотопоним бўлмасада, маълум бир ҳудуддаги аҳолининг умумий ижтимоий ҳолатини кўрсатганлиги учун нисбий этнотопоним сифатида қабул қилинади. Бу каби жой номлар хонлик шаҳарларидаги кўплаб аҳоли масканларини номлаб келиб, улар ҳудуднинг ижтимоий-тарихий топографияси, давлатнинг ижтимоий-иқтисодий ҳаётидаги туган ўрни ҳамда нуфузини ҳам маълум маънода ифодалайди. Аҳолининг иштимой мақейига дахлдор этнотопонимларда бой бадавлат, ҳукмрон табақа ва жамиятнинг нуфузли қатламига дахлдор одамлар гуруҳининг номи асосида пайдо бўлган *Саййидлар, Хўжалар, Беклар* каби этнотопонимлар асосан ўзлари томонидан, қуйи табақага мансуб этник бирликлар номлари асосида пайдо бўлган *Қаландарлар, Беватан, Дарвишан* каби жой номлари эса юқори табақа вакиллари томонидан берилиб, жамиятдан алоҳидалаш, менсимаслик каби маъноларни унсурларни ифодалаган. Шунингдек, *Беватан, Чорикор, Жармиш* каби жой номлари ҳам аҳолининг ижтимоий ҳолатига ишора қилиб, улар маълум тарихий даврдаги ижтимоий-сиёсий жараёнлар натижасида вужудга келган.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Мейендорф Е.К. Путешествие из Оренбурга в Бухару. – М.: Наука, 1975. –С. 183.
2. Записки о Бухарском ханстве (Отчеты П. И. Демезона и И. В. Виткевича). – М.: Наука, 1983. – С. 154.
3. Махкамова Н.Р. Социальная структура общества на территории Узбекистана: традиции и трансформации (конец XIX в. – 30 –е годы XX в.). –Ташкент: Aloqachi, 2009. –С. 236
4. Махкамова Н.Р. Социальная структура общества на территории Узбекистана: традиции и трансформации (конец XIX в. – 30 –е годы XX в.). –Ташкент: Aloqachi, 2009. –С. 236
5. Хорошхин А.П. Сборникъ статей касающихся до Туркестанского края. -Спб., 1876. – С.533.
6. Хаников Н.В. Описание Бухарскаго ханства. – СПб., 1843. – С. 286.
7. Загрязиский Г.Юридические обычаи киргиз, о различных родах состоянийи о правах, ими присвоенных//Материалы для статистики Туркестанскаго края. Вып. 4. –Спб., 1876. - С.153
8. Семенов А.А. Происхождения Термезских сейидов и их древняя усипальница “Султан Садат.”//ПТКЛА. Т. XVIII. -Москва, 1914. –С. 342.
9. Турсунов Н.Н. Жанубий Сурхон воҳаси аҳолисининг этник хусусиятлари. тар. фан. ном. дисс... –Тошкент, 2007. –С. 202.
10. Vambery A. Travels in Central Asia. –London, 1864. –P. 443.
11. Вирский И. Статическая сведения о Зерафшанскомъ округ: этнографический, сельскохозяйственный и общесословный составъ населения округа за 1872 годъ.//Турк сборник. Том 123. –Спб, 1876. –С. 333-434.;
12. Ситянковский Н.Ф. Заметки о Бухарской части долины Зерафшана//Известия Туркестанскаго отдела ИРГО. Томъ I, выпускъ II. –Ташкент: Типо-литография Бр. Порцевыхъ, 1900. –С. 121-314.
13. Eugene Schuyler. Turkistan notes of journey in Russian Turkistan, Khokand, Bukhara, and Khuldja. New York, 1876. –P. 411.
14. Henry Lansdell. Russian Central Asia (including Kuldja, Bokhara, Khiva and Merv). Vol. 1. –London. 1885. –P. 687.
15. Данилевский И. Описание Хивинскаго ханства. -Санкт-Петербургъ, 1851. –С. 94.

